

Etno-istoria și artizanatul popular în variabilitatea etno-culturală din România

Marin Constantin*

Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române

Abstract: *In describing folk cultures, documentary resources such as the oral traditions and craft artifacts appear generally to be forms of „saying” and, respectively, „making” one’s ethnic identity. Thus, the hypothesis according to which vernacular evocations could contribute to the restoring of some specific community origins (either legendary, or historical ones) is accompanied by the assumption that artifacts would reflect certain cycles of events responsible for cultural developments and trajectories of the ethnic groups, once the founding of them – mythical or historical – would have occurred. Narratives and the material culture are obviously interdependent with each other, within either historical or ethnographic contextualization, since the legends and the life histories come to be „illustrated” in the ornamental artisanship, while the techniques of traditional arts are learned and passed on by „word of mouth” and by an ethno-folkloric recognition of past craftsmen’s contributions. In my paper, ethno-cultural belongingness has, therefore, to be validated based on the local coherence and substantiation of ethnicity, first in the framework of several minority groups that have been investigated in the course of our current research (the Căldărars, the Lipovans, the Rudars, the Saxons, the Szeklers, the Tatars, and the Turks), and then in the cross-cultural interpretation of them.*

Keywords: ethnicity; narratives; folk arts; cultural traits; Romania.

Cuvinte-cheie: etnicitate; narativitate; arta populară; trăsături culturale; România.

Apartenența etnografică și variabilitatea culturală în literatura etno-folclorică românească¹

Teoretizarea variabilității etno-culturale din România are drept referință particularitățile socio-economice și de artă populară atribuite mai multor *zone etnografice* din provinciile istorice românești. Paul Petrescu aproximează un număr de „60-120” asemenea regiuni, unele dintre acestea evocând vechile *țări* (precum Bârsa, Hațeg, Olt, Vrancea, Zarand etc.) din istoria medievală românească, fără însă a fi reproduse și în structura administrativă a statului român modern (Stoica și Petrescu, 1997,

495). Potrivit lui Valer Butură (1978, 34-44), există 28 de zone etnografice (plus opt subzone) în Transilvania, șase zone (plus două subzone) în Oltenia, opt zone în Muntenia, nouă zone (plus o subzonă) în Moldova, și două zone (plus două subzone) în Dobrogea). Diversitatea culturilor etnografice din țara noastră a suscitât interesul pentru caracterizarea intrinsecă a acestora și în egală măsură pentru „cartografierea” unor posibile direcții de difuziune a unora dintre elementele modelelor culturale locale.

Vestimentația tradițională (de pildă) este descrisă în mod predilect ca însemn al apartenenței etnografice, fie că este vorba

* Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române, Bulevardul Eroii Sanitari 8, sector 5, București. E-mail: marinconstantinro@yahoo.com.

de *marama* de Muscel (Bârcă, 1971), de *sumanul* bucovinean (Formagiu, 1975), sau de *pălăriile cu coadă de păun* din zona Năsăud (Vlăduțiu, 1981). Atunci când aceeași piesă de costumație populară este semnalată în mai multe regiuni, ea este încadrată de trăsături ale reprezentativității *locale*, așa cum sunt cele de ordin cromatic (*catrințele* negre din Ținutul Pădurenilor și din Mărginimea Sibiului, deosebite de *catrințele* în galben, verde, negru și albastru din Maramureș, și de cele în alb, roșu, negru, galben și albastru din Gorj) (Butură, 1978, 309-312; Stoica și Petrescu 1997, 119-120).

Compararea modelelor culturale proprii onora sau altora din tradițiile locale sau regionale contribuie la conturarea unor ansambluri etnografice mai largi, acreditate cu o relevanță etno-națională. Milcana Pauncev vorbește (1975, 210) despre o „unitate stilistică” a artei populare de pe „cele două versante ale porțiunii nordice ale catenei carpatice”, prin afinitățile dintre așa-numita „ceramică de Kutu” (din Moldova și Ucraina) și ceramica de pe Valea Izei, și cele dintre decorul antropomorfic al scoartelor bucovinene și maramureșene. Tehnicile meșteșugărești devin criteriu în stabilirea celor „două mari familii ale ceramicii românești”, incluzând – după felul de ardere – *ceramica neagră* (cu ardere incompletă) din nordul Moldovei și nordul Transilvaniei, și *ceramica roșie* (cu ardere completă) din Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul și centrul Moldovei, sudul și centrul Transilvaniei (Horșia și Petrescu, 1972). Dintr-un alt punct de vedere, definirea unui „stil tradițional” al țolurilor maramureșene (cu stilizarea geometrică a romburilor cu laturile în „dinți de fierăstrău”, de exemplu la Botiza) este însoțită de constatarea „denaturării” comerciale a acestuia în contact cu „creațiile hibride ale covoarelor bucovinene” (Bănățeanu, 1969). Paul H. Stahl evidențiază (1969, 38) asemănările în monumentalitate între porțile de lemn din

Maramureș și cele din Gorj, dar și diferențele din planul decorativ (preponderența *arborelui vieții*, în Maramureș, și a *rozetei* în Gorj).

Sub raport etno-folcloric, paremiologia satelor vrâncene este descrisă ca reflectând „tendențe caracteristice tradițiilor răzeșești” locale (Geană, 1987). Pe de altă parte, studiul tipologic al celor 800 de texte ale *Mioriței* (examinat de Adrian Fochi, în 1964) relevă funcția diferită a variantelor din Transilvania (colinde), față de cele din Muntenia și Moldova (balade) (Fochi, 1964, 283).

În perspectivă bibliografică și documentară, reprezentativitatea etnografică din România poate fi înțeleasă ca un fapt de „convertibilitate” culturală a artei populare la nivelul unor „scale” de expresivitate sătească, regională și națională, într-o continuă re poziționare a meșteșugarilor tradiționali, cu reinterpretarea muncii și artefactelor lor în satul natal, în agroturism sau ecoturism, în colecțiile muzeale și în târgurile de artizanat (Constantin, 2007).

Despre etnografia auto-reprezentării etnice din România

În literatura antropologică românească, distinctivitatea culturală a grupurilor etnolingvistice și religioase din țara noastră este adeseori descrisă prin prisma particularităților lor folclorice (istorii orale, eponimie, toponimie, muzică și dansuri etc.) și material-etnografice (ocupații tradiționale, forme de habitat, vestimentație etc.). Cu deosebire, tradițiile vernaculare și meșteșugărești sunt acreditate cu o funcție *reprezentatională* în modul în care diversele etnicități *se* povestesc și *își* dau chip. În cele ce urmează vom evalua actualitatea unui asemenea proces de *auto-definire* etno-culturală, prin mai multe referințe bibliografice despre grupurile etnice (sau subgrupuri regionale înrudite cu acestea) examinate în cursul lucrării noastre.

Artizanatul în aramă și comerțul cu aluminiu constituie un reper ocupațional pentru caracterizarea unei comunități de căldărari dintr-un sat („Căleni”) al Câmpiei Române: dintr-o atare perspectivă, sunt explicate diferențele ce opun grupuri de romi *căldărari*, *geambași de vatră*, *rudari*, ramificațiile negustorești ale căldărarilor și clienților acestora, precum și inegalitatea dintre genuri la căldărari (Hasdeu, 2004).

„Cultura materială și identitatea țiganilor din Dobrogea” (respectiv, *căldărarii*, *rudarii* și *țiganii turci*) au drept variabile „ocupațiile”, „așezările”, „vestimentația”, „podoabele” și „alimentația” grupurilor etnice amintite. Toate aceste „elemente” sunt privite ca „simboluri ale identității” și „reprezentări despre sine” ale țiganilor. Ocupația (desemnată uneori ca etnonim, ca la *kazandzii* din Cuza-Vodă) transpune astfel o „efectivitate a conștiinței apartenenței de grup”, așa cum locuințele țiganilor turci din Medgidia sunt un „semn al prestigiului”. În Dobrogea de Nord și de Sud, șalvarii *țiganilor musulmani* „reprezintă un simbol etnocultural al afilierei religioase”. În aceleași zone, monturile dentare din aur ale *căldărarilor* denotă „prestigiul social”. Ritualul *kurban* la *rudarii* din Balcic, dar și la *kalderasii* din Dobrogea de Sud, comportă sacrificarea unui „animal cu coarne”, cu participarea întregii comunități (Erolova, 2010).

Studiul specializării rudarilor în prelucrarea lemnului (într-un sat din județul Argeș: „Dragomirești”, în care trăiesc și români, și țigani) relevă o cultură etnică „definită prin acces la pădure”; lemnul devine aici (la fel ca în cazul rudarilor din Bulgaria, în zonele împădurite Târnovo, Varna, Burgas) o resursă ce condiționează atât diferențierea de avut a rudarilor („săraci”, muncind cu brațele; „mijlocași”, muncind cu carul; „bogați”, deținători de camion), cât și comerțul acestora cu românii (obiecte cioplite în lemn, pentru haine, hrană sau bani) (Dorondel, 2007).

Lipovenii din Mahmudia-Constanța (în număr de 499, față de 4.250 de români) sunt prezentați din perspectiva celor două direcții confesionale ale acestora – *popovți* (cu preot, cu recunoașterea necesității preoților, atrași și din biserica oficială, cu condiția trecerii la vechiul rit), *bespopovți* (fără preot, cu extinderea culpabilizării pentru reforma bisericească din secolul al XVII-lea asupra întregului cler, și oficierea slujbelor printr-un dascăl/diacon [*nastavnik*]); între *bespopovți*, sunt amintiți și *nemoliacii* (caracterizați prin resfințirea icoanelor atinse de altcineva, rugăciuni cu ușile închise...). Conservatismului religios și tradiționalismului vestimentar al *bespopovților* li se adaugă și endogamia etnică. Cu toate acestea, anumite elemente de cultură materială (*lijanca*, *soba-pat*; *bania*, *baia* cu două încăperi) sunt împrumutate de la lipovenii locali de către români (Titov, 2009).

Comuniunea religioasă este specifică și turcilor din sătucul Bașpunar-Constanța (374 de persoane): *musulmanii* și *românii* (și nu *turcii*, *tătarii* și *românii*) sunt astfel categorii diferențiale locale. Deși cercetătorii constată în acest caz absența portului *șalvarilor*, a uzului *narghilelei*, precum și al unei „bucătării turcești”, primăria locală angajează un proiect de includere a Bașpunar-ului într-un circuit turistic (pornit de la Constanța), cu ideea transformării satului într-un „muzeu-locuit”, cu o sărbătoare gastronomică și amenajarea unei cafenele – totul cu susținerea *imam*-ului de acolo și a Uniunii Democratice a Turcilor din România (Chirițoiu et al., 2009).

Într-un context de conviețuire interculturală (7.310 români, 1.153 de turci, 576 de tătari, 61 de romi [țigani]), grupul de tătari distinge între dialectul local (*kirim*) și cel al tătarilor *nogai* din Dobrogea (*nogai tili*). De asemenea, cartierul tătăresc (*Kirish Mahala*) este individualizat pe ansamblul unei comunități rurale cu origini turcești (*Kutbudin* → Cobadin), în cadrul căreia „neamurile” (rudele) de turci conlucrează

în economia agricolă locală și dețin două cimitire etnice proprii. Pe de altă parte, turcii și tătarii din Cobadin se autodefinesc deopotrivă ca *musulmani*, iar o caracteristică etnografică a ambelor etnii erau în trecut casele și gardurile din lut (Bara, 2006).

Instituția Vecinătăților de femei (*Frauennachbarschaften*) oferă un alt contur – „organizațional” – al caracteristicilor etnice, de această dată cu referire la comunitatea sașilor din Sighișoara. Detaliile despre structura acestor Vecinătăți (*Mama de Vecinătate, casiera, femeile de Zecime...*), sau funcționarea acestora (distribuirea de ajutoare umanitare, pregătirea meselor „vecinilor”, organizarea funeraliilor...) evidențiază deosebiriile dintre *Frauennachbarschaften* și Vecinătățile de bărbați (absența unui statut scris, a taxelor de înscriere și amenziilor...). „Vecinele” sunt caracterizate, atunci, prin „legături unice, necalculate, prin convivialitate”, în locul „rigidității contractuale, a demnității și responsabilității publice” din Vecinătățile de bărbați (Schiltz, 2003).

„Identitatea de grup” a *landler*-ilor (grup germanic originar din Austria și statornicit în sudul Transilvaniei) afirmă o *expresie materială* a comuniunii etnice. „Sub semnul normelor protestante”, comportamentul vestimentar al *landler*ilor consacrase în plan tradițional (până la începutul secolului XX) „ținuta obligatorie” a *frățiilor* tinerești de vârstă (*Bruder- und Schwesterschaft*), precum și costumul de „confirmare” (maturizarea religioasă) și de nuntă (*zestrea de haine*) din satele Cristian, Turnișor (precum voaleta miresei) și Apoldu de Sus (funda roșie de mireasă). După experiența celui de-al doilea război mondial (cu acapararea ideologică nazistă a vestimentației populare a *landler*ilor), apoi cu deportarea postbelică în Rusia, portul *landler*ilor (*laibăre, fuste cu pliuri...*) „își pierde valoarea emblematică”, în favoarea unei costumații utilitare, uniformizante, de inspirație sovietică. Scurta politică „libe-

rală” față de „naționalitățile conlocuitoare” din România anilor 1965-1972 (cu reluarea concertelor cu fanfară și dansuri tradiționale la sași și *landleri*) va fi înlocuită cu o politică de omogenizare națională românească, ceea ce va și promova (între altele) exodul populației germane din România, după 1980. Portul de *landler* devine astfel simbol al unei „înmărmuriri etnice în timp”; emigranții *landleri* își lasă acum hainele prin sat, spre a folosi noilor generații (Sedler, 2005).

Satul Zăbala-Covasna are configurația unei duble multiculturalități (etnică: 2.247 de maghiari, 934 de români, 190 de țigani; confesională: 1.128 de romano-catolici, 1.415 reformați, 908 ortodocși, 57 de protestanți – în 1992), căreia i se adaugă și o dihotomie teritorială (teritorială „satul de sus” vs. „satul de jos”, reprezentată de amplasarea celor mai vechi biserici: reformată [secolele XIII-IV] și ortodoxă [secolul al XVIII-lea], romano-catolică [1865] și neo-ortodoxă [1943]) (Șerban, 2000). Din perspectiva istoriei orale, doar maghiarii sunt menționați în a fi conservat legende (cu un caracter militar și nobiliar) ale întemeierii satului. Cât privește narațiunile genealogice ale românilor nou-veniți, acestea amintesc de angajarea strămoșilor lor ca păstori ai unui conte maghiar local, apoi cumpărarea de pământ în Zăbala (păstoritul are o atribuire etnică pentru românii din sat). Deși receptarea (oral-istorică a) românilor este conformă cu „patternul ierarhiei sociale” locale, prevalența interesului economic (față de solidaritatea etnică) face ca românii să fie acceptați „mai degrabă ca egali, decât ca inferiori”; românii dovedesc o „flexibilitate” în a învăța și vorbi limba maghiară, iar bilingvismul este văzut ca o „datorie morală” la Zăbala (Șerban și Dorondel, 1999-2000).

Interetnicitatea poate fi privită și prin prisma relațiilor clientelare specifice „economiei informale” post-socialiste. Asimetria binomului „patron-client” se dovedește

astfel „necesară”, dar și variabilă, pentru gospodăriile maghiare și pentru cele țigănești dintr-un *Sat din Secuime*, atunci când unele familii maghiare renunță la cultivarea pământului, iar unii dintre „țigani” se reorientează către agricultură și capătă „acces de uz” la terenurile arabile. Pe de altă parte, maghiarii (re)descoperă meșteșugul local al împletirii nuielelor (socotit în mod obișnuit o „caracteristică etnică” pentru țiganii ce astfel au reușit să „iasă din situația de aservire” indusă de lipsa proprietății funciare sau de limitarea accesului la funcțiile publice); atare „amestec al ocupațiilor” duce la încetarea exclusivității patronajului maghiar în raporturile de muncă din sat. După 1990, împletirea nuielelor aduce profituri rapide, cu riscuri mici (față de nesiguranța investițiilor agricole); unii țigani devin pe această bază angajatori ai unor co-etnici mai săraci, sau „utilizează forța de muncă maghiară la munci ce necesită cunoștințe speciale”. Totuși, pe fondul unei „codificări tradiționale” a imaginii „gospodarului maghiar” vs. „zilierul țigan”, sistemul sătesc de muncă prin întrajutorare – *kaláka*, claca – în agricultură, construcția caselor, transportul lemnului, nuntă și funeralii, rămâne separat pe fiecare etnie, chiar și în cazurile în care maghiarii și țiganii sunt vecini. În pofida unor „căsătorii de același rang” între angajatorii țigani, căsătoriile mixte („mască a apartenenței etnice”) sunt foarte rare, iar pozițiile de putere din instituțiile oficiale aparțin în continuare maghiarilor (Töhötöm, 2004).

În cele ce urmează, vom expune datele noastre etnografice privind narativitatea etno-istorică și arta populară a grupurilor sătești de căldărari (Brateiu, județul Sibiu), lipoveni (Jurilovca și Sarichioi, județul Tulcea), rudari (Băbeni, județul Vâlcea), sași (Cisnădioara/Michelsberg și Cisnădie/Heltau, județul Sibiu), secui (Corund, județul Harghita), tătari și turci (Bașpunar și Cobadin, județul Constanța). Am cules informația de teren în cursul

lunilor octombrie 2007, iunie și august 2010, într-o cercetare asupra tradițiilor orale și meșteșugărești ale grupurilor etnice amintite. Interesul nostru documentar a fost orientat către înțelegerea criteriilor antropologice ale apartenenței etno-culturale din România (*limba, etno-istoria, teritorialitatea, socialitatea, economia, ethos-ul și viziunea despre lume*), așa cum acestea au fost definite de noi într-un studiu anterior, din perspectivă etnografică și în acord cu datele bibliografiei etno-antropologice românești (Constantin, 2011).

Narativitatea etno-istorică a grupurilor etnice

În afara unor distincții dialectale izolate („limba noastră lipovenească”, „rusa amestecată puțin cu slavona”, „limba rusă”), locuitorii rusofoni ai satelor Jurilovca și Sarichioi își precizează cel mai adesea identitatea comunitară drept „ruso-lipovenească”. Bilingvismul rus-român este o caracteristică a conviețuirii lipovenilor cu românii, în condițiile parității demografice (Jurilovca), precum și în cele ale majorității etno-lingvistice și religioase lipovenești (Sarichioi). Endonimul *căldărari* (Brateiu) ajunge să desemneze deopotrivă grupul etnic, grupul de meșteșugari, și chiar grupul familial; căldărarii de la Brateiu deosebesc dialectul propriu – *kade* – de dialectul *kide* al altor grupuri de romi. În Corund, în condițiile cvasi-dominanței lingvistice maghiare, auto-identificarea locală curentă este cea de „secui” (*Szekely*), atât ca etnonim (*secui este același lucru cu maghiar*), cât și la nivel toponimic (*Szekelyfold, Ținut Secuiesc*); *Immul Secuiesc* evocă, în acest sens, „ceata de secui”, iar [*Székely*] *Rovásírás* este tradusă prin „vechea scriere secuiască”; folosirea alternativă a etnonimului *maghiar* este făcută fie cu convingerea că „maghiar este același lucru ca secui”, fie cu reticențe legate de „hibri-

dizarea nemțească și latinească” a limbii maghiare contemporane. *Rudarii* din Băbeni (uneori autodefiniți și *trocari* sau *albiери*), precizează faptul că ei vorbesc „numai românește”, într-un „accent regional” (cu exemple ca „unde merji” pentru „unde mergi” sau „she fashi” pentru „ce faci”). Turcii și tătarii din Cobadin și din Independența folosesc formula autoreferențială *musulmani de-ai noștri* (relevantă pentru ambele etnii, deși acestea se disting prin graiuri și etnonime distincte). La Michelsberg și Heltau, etnonimul *Sachsen* desemnează un grup germanofon, cu particularizări etnografice ale dialectul sășesc (de pildă, în terminologia culinară despre *hanklich/unklich*, căreia localnicii nu-i cunosc vreun corespondent în germană); sașii din Michelsberg evocă o tradiție locală potrivit căreia primul născut băiat primea numele *Michael*, în legătură cu arhanghelul eponim al localității, *Sfântul Michael*.

Secuii din Corund deapănă legende etiologice despre *Pasărea Tûrîl* și *Vânătoarea Regelui Ladislau*, în legătură cu începuturile lor etnice în Asia și în Transilvania, precum și despre întemeierea lor sătească, prin reunirea a șapte sate în jurul bisericii catolice locale. La Jurilovca, lipovenii desemnează prin *veraharenia* persecutarea ortodoxiei lor „de rit vechi” în Rusia anilor „1636... 1645”, rememorând prin viu grai dramatismul trecerii fluviului Volga de către strămoșii lor, cu martiriul unor personalități ca *Arhiepiscopul Avaacum* și *călugărița Bairameea*; o altă temă narativă conturează eponimia locală în jurul unui întemeietor numit *Jurban*. În Michelsberg și în Heltau, este păstrată tradiția istorică a antecedentelor medievale săsești (incluzând chiar o suzeranitate temporară locală a *Ordinului Cistercienilor*), dar și memoria deportării postbelice în Rusia a unor reprezentanți ai comunității etno-lingvistice proprii. Căldărarii de la Brateiu rememorează „munca în colhoz”, „febra tifoidă” și „execuțiile”, ca mărturii

ale experienței deportării lor în Transnistria, în cursul și după cel de-al doilea război mondial.

Caracterizați în trecut prin nomadism, căldărarii de la Brateiu și rudarii de la Băbeni au acum cartiere proprii, la margine de sat, în timp ce secuii din Corund și turcii din Bașpunar sunt caracterizați prin omogenitate etnică maghiară și, respectiv, turcească. În Michelsberg și în Heltau, organizarea comunitară tradițională pe baze teritoriale sătești (*Nachbarschaft*), activă încă în anii 1980, prin participarea multora din vârstnicii de azi, este o importantă referință etnografică în descrierea vieții sociale locale. *Secuimea* [*Szekelyfold*] este toponimul predilect al corudenilor secui, la fel cum grupul rusofon din Jurilovca își desemnează arealul deltaic înconjurător drept *Lipovenia*.

Structura „Vecinătăților” săsești includea un conducător ales pe doi sau patru ani (*Nachbarsvater*, la Michelsberg; *Nachbarhaan*, la Heltau), un „secretar”, un „casier” și un consiliu; fiecare *Nachbarschaft* avea statutul său propriu de reglementare a vieții publice, cu prerogative de mobilizare a „vecinilor” în acțiuni de întrajutorare socială, în interdependență cu biserica evanghelică. Căldărarii din Brateiu evocă instituția lor de drept consuetudinar – *Kris* (uneori și *Stabor*) –, alcătuită deopotrivă din vârstnici și tineri, și desemnată ca fiind un „proces [juridic]” și o „înțelegere” consfințită între participanți asupra unor pricini de ordin matrimonial sau familial. *Kris* era convocat cu aprobarea autorităților municipale locale, iar dezbaterea beneficiau uneori și de prezența unor „martori” români; hotărârile luate într-un atare cadru cutumiar de judecată erau respectate în viața comunitară a căldărărilor. Tot la Brateiu, autoritatea tradițională a *bulibașei* este recunoscută doar retrospectiv (în prezidarea adunărilor *Kris* din trecut, în mijlocirea nomadismului cu primăriile locale și în coordonarea reîntoarcerii acasă a căldărărilor deportați în Transnistria, după

cel de-al doilea război mondial). În schimb, liderul religios (*hodja*) al comunității de turci musulmani din Bașpunar oficiază în continuare rugăciunea de consacrare a ritualului sacrificial *kurban bairam*. O deschidere recentă către exogamie a lipovenilor din Jurilovca este deplânsă în prezent de vârstnicii comunității amintite. Cășătoriile interetnice (cu românii) sunt acceptate de rudarii din Băbeni, însă cu revendicarea specializării meșteșugărești în cioplirea lemnului (și a continuității acesteia) doar în cadrul uniunilor maritale rudărești.

Lipovenii din Jurilovca explică așezarea strămoșilor lor „aproape de baltă” ca o opțiune economică adaptativă; pescuitul devine astfel (și sub înrăurire ucraineană) „ocupație de bază” a acestui grup etnic (la Jurilovca și la Sarichioi, deopotrivă), în condițiile lipsei de alternative agricole. La Jurilovca, localnicii lipoveni își amintesc cum părinții lor purtau peștele în căruțe, cu sare, spre a-l schimba pe porumb, grâu sau floarea-soarelui, în satele agricole dobrogene. Sașii din Michelsberg menționează practica trecută a schimbului în natură (*trocul*), prin care produse ale pomiculturii locale (de pildă, cireșe) erau oferite satelor din jur pentru bunuri cerealiere (cartofi) sau pentru lemn. Negoțul cu animale (cai și porci) dintre căldărarii de la Brateiu și sași este o reminiscență a economiei tradiționale *romani* din arealul sud-transilvănean. În mod constant, specializarea profesională actuală a diverselor grupuri etnice este descrisă în antiteză cu economia socialistă (cooperativele meșteșugărești de la Băbeni și Corund înlocuite după 1990 cu asociațiile familiale private ale cioplitorilor în lemn rudari și, respectiv, ceramiștilor secui; întreprinderea piscicolă de la Jurilovca vs. concesionarea postsocialistă a pescuitului deltaic). O altă evoluție economică este aceea de la ocupații tradiționale evanescente (fierăria la turcii din Bașpunar, curelăria la turcii din Cobadin, împletitul fibrelor vegetale la sașii din Michelsberg) la profesiuni definind economia con-

temporană de piață și paternități private ale acesteia (tâmplăria la turcii din Cobadin și tătarii din Independența, agroturismul la secuii din Corund, sașii din Michelsberg). Târgurile organizate de autoritățile municipale orășenești și de muzeele etnografice la Sibiu, Timișoara sau București constituie un cadru de reprezentare a identității etnice și de valorificare comercială a producției meșteșugărești asociată acesteia (ceramica secuiască: *căni, farfurii, ulcioare, vase*; artefactele din lemn ale rudarilor: *găvanele, blidele sau copăițele*; „cuprăria” căldărării: *cazanul de fuică, tava de făcut pizza, ceaunul de făcut mielul, purcelul, puilul, cana de vin*).

Sașii din Michelsberg și din Heltau evocă participarea bisericii evanghelice și a preoților locali la activitățile Vecinătăților locale, iar motivul floral al *viței de vie* (reprodus pe cahlele locale) este considerat o „predică de viață” pentru localnicii luterani. Devoțiunea creștină a secuiilor din Corund este reflectată în reprezentările lor meșteșugărești, precum o sculptură în lemn despre *Iisus răstignit pe cruce*, între două ramuri, pe un trunchi, sau *Crucea* suprapusă în decorul ceramic unor motive populare ca *Pomul Vieții* sau *Cerbul*; anumite mărturii locale reconstituie personalitatea și prestigiul vraciului tradițional maghiar, *taltos*. Vechea credință ortodoxă este cea mai importantă trăsătură distinctivă a lipovenilor (deopotrivă la Jurilovca și Sarichioi), cu ale lor rugăciuni și semnul crucii „de când se trezesc până se culcă”; peștele prins în cele două comunități deltaice este destinat (între altele) și mănăstirii de la Slava Rusă, la sărbătoarea anuală *Uspenie* (Adormirea Maicii Domnului). Rugăciunile – ca „închinare în numele Domnului” – sunt de asemenea caracteristice pentru turcii din Bașpunar, atât în cadrul ritualului *kurban bairam*, cât și în contextul productiv al fierăriei locale. În mod similar, tătarii din Independența adresează lui Allah o „rugăciune de iertare” în legătură cu sacrificiul unui berbec pentru

kurban bairam, iar versetele din Coran străjuiesc (la tătarii din Cobadin) încăperi tradiționale, precum *misapir odasî* („camera oaspeților”), *kelin odasî* („camera miresei”) și *kaynana odasi* („camera soacrei”). La rudarii din Băbeni, jertfa unui miel sau a unui „berbecuț”, ca expresie ritualică a *gurban*-ului (ținut în ziua Sfântului Gheorghe sau la Înălțarea Domnului), are drept arhetip sacrificiul biblic al mielului de către Abraham; *gurban*-ul rudar este însoțit de practici terapeutice populare, oficiate de un „preot” ales dintre săteni.

Auto-identificarea căldărarilor din Brateiu drept *romi căldărari* este exprimată de aceștia prin diferențiere (intra)etnică față de *gabori*, *țiganii de casă*, *țiganii de mătase*, [romii] *pieptănari*, [romii] *husari*, [rudarii] *lingurari*. Lipovenii din Sarichioi și din Jurilovca se disting prin limba rusă „arhaică” și prin religie (ritul vechi ortodox) de ruși și de români; alteritatea religioasă față de ruși are ca expresie (vestimentară) deosebirea dintre „cei cu barbă [lipovenii] și cei fără barbă”, iar conviețuirea cu românii este descrisă (la Jurilovca) în termeni de „amestecătură” și „corcire”; Sarichioi este caracterizat ca fiind un sat „doar de lipoveni, nu de alte nații”. Unul dintre motivele ornamentale recurente în ceramica secuiască de la Corund – *Hăzi Aldás*, „Binecuvântarea casei” – este redat de olarii maghiari locali și în ungurește, și în românește, iar arta olarilor locali este încadrată (retrospectiv) într-un orizont de interculturalitate ce include și pe sașii din aria etnografică Brașov; în același timp, în pofida unor similitudini tehnice (de exemplu, în arderea pieselor ceramice), ceramiștii secuiei din Corund se disting ferm de alte centre meșteșugărești (românești), precum Marginea sau Horezu. Deși învecinați, sașii din Mărginimea Sibiului diferă în terminologia asocierii *Nachbarschaft* (condusă de un *Haan* la Heltau și de un *Nachbarvater* la Michelsberg), precum și în ritualul tinerilor

„cavaleri” (*Ritter-i*), oficiat pe durata Carnavalului din februarie în Michelsberg, nu și în Heltau; potrivit altor narațiuni, meșteșugul cahlelor din Michelsberg a fost revitalizat cu tehnici preluate de la ceramiștii secuiei din Corund, iar clientela producției amintite este formată din sași emigrați în Germania, din români și din germani sau austrieci. Rudarii din Băbeni neagă apartenența lor la grupurile de romi (precum *ursarii*) și susțin că ei sunt dintotdeauna românofoni. Comuniunea *musulmană* a turcilor și tătarilor dobrogeni este confirmată în arta populară locală (ștergere brodate cu motive „turcești și tătărești”), în vreme ce produsele meșteșugărești ale celor două grupuri etnice sunt vândute și altor *nații* conlocuitoare (piesele de fierărie turcească din Bașpunar, pentru clienți români, tătari, „macedoni”; piesele de curelărie turcească din Cobadin, pentru clienți români sau „țigani turci”; piesele tâmplăriei tătărești din Independența, pentru populația majoritară românească a localității amintite).

Arta populară a grupurilor etnice

Materializarea meșteșugărească a etnicității din România reflectă în primul rând o terminologie tehnică specializată ce participă la distinctivitatea culturală a grupurilor lingvistice. Mai multe artefacte și teme decorative ale meșteșugarilor secuiei din Corund poartă în mod explicit denumiri asociate acestui grup etno-lingvistic (*Imnul secuiesc* gravat în lemn, *Nunta secuiască* pictată pe farfurii mari, aplatizate, *Poarta secuiască* în reproducerea ceramică și în sculptura în lemn). Sașii din Michelsberg păstrează un lexic al reprezentativității etnice a „sobelor săsești din cahle” (*kachelofen*), în două sau trei trepte (*stufenofen*); motivul „Călărețului” (*Ritter*) poate fi întâlnit pe asemenea plăci de

teracotă, într-o contextualizare locală ce îmbină etnografia tinerilor *Ritter*-i din cadrul carnavalului sătesc (*Fasching*), cu tradiția (etno)istorică despre *Ritterorden*, membri ai unui ordin cavaleresc medieval. În vocabularul pescuitului lipovenesc, ambarcațiunile locale (*mahuna*, *lotca*), plasele de pescuit (*vintir*, *dalian*), speciile lacustre de pește (*crap*, *șalău*, *plătică*, *biban*, *știucă*), speciile marine (*hamsie*, *sardină*, *stavrid*), depozitul de livrare a peștelui (*cherhana*), liderul brigăzii de pescuit (*ataman*) – sunt itemi vernaculari ai unei taxonomii profesionale exersată cu sutele de ani de către localnicii din Jurilovca sau Sarichioi. Derivarea propriului nume etnic de la un artefact (*căldare* → *căldărari*) este însoțită în cazul căldărărilor de la Brateiu de un inventar „tehnonimic” incluzând denumirea meșteșugului (*cuprăria*), tehnici specifice acestuia (*măsurătoarea cu palma*, *decălirea*), unelte specifice artizanatului lor tradițional (*ciocănel*, *nicovala*, *compasul*), obiecte meșteșugărești (*ceaun*, *cazan*). În mod asemănător, rudarii de la Brateiu (cunoscuți și ca *trocari*, în legătură cu *trocile*, albi mari lucrate din lemn de meșteșugarii acestui grup) au în cuprinsul „indexului” lor profesional procedee tehnice (*uscarea*, *scobirea* și *tesuirea* materialului), unelte (*scoaba*, *tesla*, *barda*), specii de lemn și artefactele obținute de acestea (plopul și salcia: *blide*, *găvane* și *copăi*; teiul: *linguri*; fagul: *cuțite de vinete*). *Potcovăria* tradițională este în continuare practică în satul turcesc Bașpunar, în vreme ce turcii din Cobadin păstrează termeni specializați în meșteșuguri, precum curelăria (*argăseală*, *căpeța*, *fruntar*, *botar*) și tâmplăria (*maiul*, *presarea* și *degroșarea* lemnului de stejar, paltin și tei); *ușa de stejar fățuită*, precum și „masa rotundă turcească” (*sofra*) sunt artefacte locale în întrebuințare curentă. În tâmplăria tătarască din Independența, *meșele rotunde* din brad sunt „folosite zi de zi, la tătari sau la turci”, ca și alte accesorii ale bucătăriei tradiționale, precum *putineiele* și

vergelele (din fag sau stejar) pentru *baclavale* sau *șuberek*.

Doar ceramiștii *secui* conservă în arta lor teme mitologice ale originilor etnice proprii (*Pasărea Tûrül*, *Vânătoarea Regelui Ladislau*), evocate ca o translație „tribală”, „din Asia până în Carpați”; în același sat, prelucrarea de iască ar fi fost inaugurată „acum 220 de ani” de un cioban din partea locului, pe nume *Bonzoboli Bacs*, iar cahlele locale sunt asociate cu un sobar din *Familia Baratsky* (în „anul 1763”); alte „materializări” etnografice ale istoricității locale sunt reprezentările ceramice sau în lemn despre *Coroana Sfântului Ștefan* sau *Stema Ardealului*. Vechimea artei tradiționale a grupurilor etnice este aproximată, dintr-o perspectivă etno-istorică generală, la „400 de ani” (prelucrarea aramei la căldărarii din Brateiu) și la „cinci-șase generații” (curelăria turcească de la Cobadin) sau „250 de ani” de specializare familială în olărit (Corund). Uneori, începuturile meșteșugurilor sunt estimate prin asocieri cu tehnici tradiționale ca în cazul ceramicii smălțuite verzuie „pe la 1700” (la Corund) și în cel al *stilului vechi* „de 200-300 de ani, din bătrâni” în prelucrarea – *decălirea* – aramei (la Brateiu). În alte situații, memoria etno-culturală are drept reper adaptarea ecologică sau dezvoltarea meșteșugărească prin resurse micro-zonale (pescuitul deprins de lipoveni după stabilirea lor deltaică, la Jurilovca; războiul de țesut și „funcția casnică de obținere a îmbrăcămînții din lâna oilor”, la sașii din Heltau, în contextul oieritului din Mărginimea Sibiului). În sfârșit, „materia primă” meșteșugărească și artefactele populare sunt „date” în împrejurări „macro-istorice”, precum iasca folosită „ca pansament” în cursul celor două războaie mondiale (la Corund), *dimiile* – țesături din lână albă pentru îmbrăcămintea soldaților (la Heltau) și *broșele* și *salbele* din aur și argint la care căldărarii din Brateiu au trebuit să renunțe în perioada deportării lor în Transnistria.

Pescarii lipoveni din Jurilovca și Sarichioi își ordonă activitățile productive după anotimpuri, astfel încât pescuitul marin corespunde sezonului cald (din martie până în septembrie), iar pescuitul lacustru este practicat în restul lunilor de toamnă, apoi (în iernile blânde) până în februarie; *marea* și *ghiolul* (Razim și Sinoe) sunt principalele coordonate ale reprezentărilor spațiale lipovenești. Organizarea sezonieră a muncii caracterizează și meșteșugarii secui din Corund (prelucrătorii de iască ce culeg vara „materie” lor „primă” în Munții Harghitei și în cei ai Maramureșului, spre a o „usca la sobă” și a o procesa pe timpul iernii; olarii ce modelează iarna piesele lor ceramice, spre a le vinde vara, la târgurile de artizanat), precum și căldărarii de la Brateiu (*cuprărie* pe durata iernii, negoț cu artefacte din aramă în cursul verii). Bucătăria tradițională prilejuiește în Dobrogea (la inițiativa Uniunii Turcilor) o comuniune a conaționaliilor dintr-un areal dobrogean (Cumpăna, Isaccea, Tulcea, Medgidia), reuniți într-un concurs culinar la Bașpunar (cu redescoperirea reprezentativității etnice turcești a unor preparate, precum *şuberek*, *halva*, *baclava*). Motivul decorativ al *viței de vie* din ornamentica religioasă a cahlelor săsești din Michelsberg aparține (în accepțiunea locală) artei ceramice reprezentative pentru acest grup etnic, pe ansamblul Mărginimii Sibiului. Depresiunea Praidului susține specializarea ceramică a secuilor din Corund prin resursele locale de mineral argilos (caolina), utilizat ca fond ornamental; în aceeași localitate, recurența unor motive decorative – precum *Cerbul* sau *Ursul* – este asociată cu fauna din pădurile înconjurătoare.

Într-o discontinuitate „organizațională” cu realitățile socialiste locale ale cooperăției meșteșugărești (întrunind până la 60 de familii de olari), ceramiștii maghiari de la Corund au întemeiat recent o asociație profesională – *Eletfa* („Pomul Vieții”) – cuprinzând un număr de 20 de artizani, cu

președinte, secretar, cotizație și întruniri periodice. La Jurilovca și Sarichioi, pescuitul tradițional era specializarea colectivă a unor *brigăzi* (în trecut, constituite preferențial din lipoveni, iar în ultimele decenii și din români), sub conducerea unor *atamani*; locul într-o asemenea brigadă era moștenit, în condițiile unor conlucrări frecvente între părinți, fii și unchi, atât în pescuitul lacustru, cât și în cel marin. De o manieră cvasi-generală, ocupațiile tradiționale (de exemplu, curelăria turcească din Cobadin, fierăria turcească din Bașpunar, tâmplăria tătarască din Independența, împletitul fibrelor vegetale la sașii din Michelsberg) sunt învățate, practicate și transmise într-un cadru intergenerațional și parental. Practica meșteșugărească prin diviziunea familială a sarcinilor de modelare sau decorare este efectivă și la Corund (ceramica și prelucrarea de iască), Băbeni (prelucrarea lemnului) și Brateiu (*cuprăria*). Pescarii lipoveni din Jurilovca și din Sarichioi își transmit descendenților uneltele specifice îndeletnicirii lor tradiționale (bărcile – *lotci* –, și plasele – *daliene*, *vintire*). În mod similar, *ciocănelul* și *nicovala* sunt descrise ca „jucării” ale copiilor căldărari din Brateiu. Gastronomია *hanklich*-ului în Michelsberg (atât ca specialitate culinară, cât și ca procedeu de pregătire și comensalitate) este încadrată în comuniunea și întraajutorarea sătenilor sași, reuniți până la sfârșitul anilor 1980 în asociațiile vicinale *Nachbarschaften*. La turcii din Bașpunar, partea dreaptă a berbecului sacrificat în contextul *kurban bairam* este împărțită fie neamurilor locale, fie oamenilor nevoiași „la șapte case” (grade de rudenie) de cel ce dăruiește.

Meșteșugurile tradiționale în viața grupurilor etnice continuă să fie caracterizate și potențate economic prin manopera sau prelucrarea manuală a diverselor „materii prime”: modelarea lutului (secuii din Corund) și a aramei (căldărarii din Brateiu), cioplirea lemnului (rudarii din Băbeni), împletitul fibrelor vegetale (sașii

din Michelsberg), țesăturile și croitoria (sașii din Michelsberg și lipovenii din Jurilovca). În colaborare cu primaria locală, asociația meșteșugărească *Eletfa* organizează la Corund un târg anual de artizanat, în al cărui cadru sunt comercializate artefacte locale ca *agyagszobor* (statuete de lut), farfuriile decorate cu motivul *Hàzi Áldás* (*Binecuvântarea casei*), „flori” din iască (*tapló*) sau *kürtös kalacs* (cozonacul secuiesc). Atât în Brateiu (printr-un negoț de-a lungul drumului principal), cât și la „târgurile meșterilor populari” din Sibiu sau București, căldărarii de la Brateiu își pun în vânzare (între altele) piese de aramă gravate cu motive antropomorfe, precum *Bătrânul cu barbă* și *Judecata bulibașei și bătrânilor*.

Poarta secuiască și *Nunta Secuiască*, ca și *Vânătoarea Sfântului Rege Ladislau* sunt teme reprezentativ-etnice ale ceramiștilor maghiari de la Corund, iar arta populară a *pălăriilor de paie* aparține (în argumentația locală) „doar” sașilor din Michelsberg. În același timp, reprezentări ceramice (pe cahle) ale *Cavalerului* (la Corund) și *Ritter-ului* (la Michelsberg) sunt asociate fie explicit, fie aluziv, cu tradiția cruciadelor medievale și cu eliberarea *Pământului Sfânt*. Rudarii din Băbeni își revendică un „stil” meșteșugăresc propriu de cioplire a lemnului, așa cum căldărarii de la Brateiu dăinuie „vechiul stil” al „bătrânilor” lor în modelarea aramei. La turcii din Bașpunar și tătarii din Cobadin, piesele de vestimentație etnică sunt reinvestite simbolic în cadrul unor festivaluri ale grupurilor amintite, iar în cazul tătarilor piese decorate cu țesături populare (*tokíz*, ștergar brodat; *mânder*, pernă) sunt muzeificate la nivel local. Căldărarii de la Brateiu susțin că ei ascultă de „legea lui Iisus” și că au „încredere în Dumnezeu”; în aceeași comunitate, portul vestimentației tradiționale este asociat cu marile sărbători creștine (Paștile, Sfânta Maria, Crăciunul). *Baticul* ca simbol al logodnei este întâlnit și la căldărarii din Brateiu, și la tătarii din

Cobadin; în legătură cu statutul feminin marital, portul tradițional al *feregelei* (ce include o pelerină și un voal) este încă menținut la turcii din Bașpunar. Lipovenii din Delta Dunării obișnuiau (înainte de 1989) să țină o sărbătoare a pescuitului local, găzduită prin rotație de localități, precum Sfântu Gheorghe, Sulina și Jurilovca; ciorba de pește (*borș sribi*) contribuie la reprezentativitatea etnografică a lipovenilor din Jurilovca; festivalurile culinare și etno-muzicale (de la Năvodari sau Sulina) sunt forme de regenerare culturală a lipovenilor de la Jurilovca și Sarichioi; casele sătești văruiate în alb și albastru exprimă și astăzi distincția arhitecturii populare a celor două sate lipovenești. În Jurilovca, o adevărată cosmologie religioasă este reprezentată prin *padrujnik* (pernă de rugăciune) cu reproduceri geometrice ale pământului, apostolilor și evangheliștilor; în aceeași comunitate, costumația tradițională – incluzând piese ca *rubășka* [cămașă], *șupca* [fustă], *kofta* [sacou] – este încă actuală.

Rudarii din Băbeni își prezintă *găvanele* sau *albiile* din lemn ca „însemne comunitare”, și atunci când le vând unor clienți germani în Sibiu, și atunci când le disting de artefacte similare ale rudarilor din Izbiceni, Drăgășani și Islaz. În ceea ce-i privește, căldărarii din Brateiu își caracterizează cuprăria ca fiind lucrată „dintr-o singură bucată”, cu „nituri” și „garnituri” la cazane, spre deosebire de alți căldărari (precum cei din București), cu „mânere de fier” ale cazanelor, și de *gaborii* din Târgu Mureș, cu ale lor piese „fățuite” din aramă. Atât în context de omogenitate etnică (Bașpunar), cât și de multiculturalitate (Cobadin), meșteșugurile tradiționale sunt asociate cu artizani turci (fierăria și, respectiv, curelăria); artefactele curelăriei din Cobadin și cele ale fierăriei din Bașpunar sunt cumpărate nu doar de coetnicii meșteșugarilor turci, ci și de români și, respectiv, români, tătari și aromâni. Curelăria turcească din Cobadin este

echivalată tehnic cu meșteșugul similar al aromânilor (*machedoni*) din Cogealac. Deși mesele joase, rotunde ale tâmplăriei tătarești din Independența sunt asociate și cu tradiția turcească locală, și cu aceea a moldovenilor statorniciți în satul amintit, același tip de mese și scăunele sunt modulate, vândute sau întrebuințate în viața de zi cu zi de rudarii din Băbeni. Arta ceramică secuiască de la Corund este diferențiată explicit – prin motive decorative ca *Soarele, Luna, Pasărea* – de alte centre ceramice din *Csiksomlyó* (Ținutul Secuiesc), precum Odorheiul Secuiesc sau Miercurea Ciuc; anumite teme ornamentale (*Soldat ungar, Stema Austro-Ungariei*) exprimă pe de altă parte afinitățile culturale ale olarilor locali cu etnicitatea și istoria maghiară. Sașii din Michelsberg recunosc preluarea specialității culinare *hanklich* și de către români de pe Valea Hârțibaciului (Alțâna); în schimb, țesăturile populare săsești din Heltau sunt diferențiate prin „sobrietatea combinației de culori alb-albastru sau alb-negru” de „bogăția cromatică” a țesăturilor românești. Deși lipovenii din Jurilovca și Sarichioi rememorează exclusivitatea etnică proprie în pescuitul deltaic și marin, dintr-un trecut al ultimelor decenii, în prezent brigăzile locale de pescari includ și români din satele învecinate (Vișina, Sălcișoara).

Variabilitatea narativă și meșteșugărească a grupurilor etnice

În ce măsură tradițiile orale și arta populară enunță sau ilustrează „întemeieri” și „dezvoltări” ale etnicității – în diversitatea și multiplicitatea manifestărilor culturale ale acesteia? Am notat la începutul textului de față probabilitatea ca *expresivitatea* vernaculară și *substanțierea* meșteșugărească să releve o etnografie întretesută, mai curând decât direcții tematice

autonome despre începuturile și, respectiv, evoluțiile unor istorii ale (auto)identificării etnice. Suntem interesați ca, dincolo de posibilitățile de convergență dintre oralitate și artizanat, să evaluăm distribuția acestor resurse documentare în repertorierea trăsăturilor culturale ale mai multor grupuri etno-lingvistice și religioase.

Am reprezentat în continuare tiparele de comportament care – din perspectiva narativității și artei populare – pot fi atribuite (în temeiul mărturiilor de teren descrise anterior) comunităților sătești de căldărari (Brateiu), lipoveni (Jurilovca și Sarichioi), rudari (Băbeni), sași (Heltau și Michelsberg), secui (Corund), tătari (Cobadin și Independența) și turci (Bașpunar și Cobadin). Trăsăturile culturale descrise aici reflectă criteriile antropologice enunțate mai sus, după cum urmează: *limba* (limba maternă, etnonimie teritorială și eponimie, etnonimie profesională, bilingvism și hibridizare dialectală), *etno-istoria* (tradiții despre originea etnică, tradiții despre originea locală, tradiții tehnice, persecuție politico-ideologică, persecuție religioasă), *teritorialitatea* (omogenitate etno-teritorială, valorificarea ambientului natural, alogenie etnică/nomadism, migrație și colonizare, marginalizare etno-rezidențială), *socialitatea* (organizare comunitară tradițională, endogamie, exogamie), *economia* (ocupații tradiționale, organizare etno-[parental] profesională, ocupații moderne, schimburi interetnice), *ethos*-ul (atașamente etno-religioase, religie populară, vestimentație tradițională, cultura materială a etnicității, etno-muzică și coregrafie, revitalizare etno-tradițională, abandon etno-tradițional) și *viziunea despre lume* (alteritate culturală intra-etnică, conservatism etno-cultural, alteritate culturală inter-etnică, aculturație) (pentru o expunere similară a tiparelor culturale în localizarea rurală, urbană și regională a etnicității în România, vezi Constantin, 2012).

Table 1: *Tipare culturale ale narativității și artei populare la grupurile etnice de căldărari, lipoveni, rudari, sași, secui, tătari și turci*

Tipare culturale	Narativitatea	Arta populară
<i>Limba maternă</i>	secui (Corund), tătari (Cobadin, Independența), căldărari (Brateiu), turci (Bașpunar, Cobadin), sași (Heltau, Michelsberg), rudari (Băbeni), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)	secui (Corund), tătari (Cobadin, Independența), căldărari (Brateiu), turci (Bașpunar, Cobadin), sași (Michelsberg), rudari (Băbeni), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)
<i>Etonimie teritorială și eponimie</i>	secui (Corund), sași (Michelsberg), lipoveni (Jurilovca)	
<i>Etonimie profesională</i>	căldărari (Brateiu), rudari [trocar, albier] (Băbeni)	
<i>Etonimie religioasă</i>	<i>musulmani</i> tătari (Cobadin, Independența), <i>musulmani</i> turci (Bașpunar, Cobadin)	
<i>Tradiții despre originea etnică</i>	secui (Corund)	secui (Corund)
<i>Tradiții despre originea locală</i>	secui (Corund), sași (Michelsberg), lipoveni (Jurilovca)	
<i>Tradiții tehnice</i>		secui (Corund), căldărari (Brateiu), turci (Cobadin), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), sași (Michelsberg, Heltau)
<i>Omogenitate etno-teritorială</i>	secui (Corund), turci (Bașpunar), căldărari (Brateiu), lipoveni (Sarichioi), rudari (Băbeni)	
<i>Valorificarea ambientului natural</i>	lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), secui (Corund)	lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), secui (Corund)
<i>Organizare comunitară tradițională</i>	sași (Michelsberg, Heltau), căldărari (Brateiu)	sași (Michelsberg), căldărari (Brateiu), turci (Bașpunar)
<i>Endogamie</i>	lipoveni (Jurilovca), sași (Heltau), rudari (Băbeni)	
<i>Ocupații tradiționale</i>		secui (Corund), căldărari (Brateiu), turci (Bașpunar, Cobadin), rudari (Băbeni), sași (Heltau, Michelsberg), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)
<i>Organizare etno-[parental] profesională</i>		lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), rudari (Băbeni), secui (Corund), turci (Cobadin, Bașpunar), tătari (Independența), sași (Michelsberg), căldărari (Brateiu)
<i>Atașamente etno-religioase</i>	secui (Corund), turci (Bașpunar, Cobadin), tătari (Cobadin, Independența), sași (Michelsberg,	secui (Corund), sași (Michelsberg), căldărari (Brateiu)

	Heltau), rudari (Băbeni), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)	
<i>Religie populară</i>	rudari (Băbeni), secu (Corund)	secu (Corund)
<i>Vestimentație tradițională</i>		căldărari (Brateiu), tătari (Cobadin), lipoveni (Jurilovca), turci (Bașpunar)
<i>Cultura materială a etnicității</i>		secu (Corund), sași (Heltau, Michelsberg), turci (Bașpunar, Cobadin), tătari (Cobadin, Independența), rudari (Băbeni), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), căldărari (Brateiu)
<i>Etno-muzică și coregrafie</i>		lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)
<i>Alteritate culturală intra-etnică</i>	sași (Heltau) ≠ sași (Michelsberg), lipoveni Sarichioi) ≠ lipoveni (Jurilovca), secu (Corund) ≠ maghiari, lipoveni (Jurilovca) ≠ ruși (Rusia), căldărari (Brateiu) ≠ țigani de casă, țigani de mătase, [romii] pieptănari, [romii] husari, [rudari] lingurari	căldărari (Brateiu) ≠ gabori (Târgu Mureș), rudari (Băbeni) ≠ rudari (Izbiceni, Islaz, Drăgășani), secu (Corund) ≠ secu (Odorheiu Secuiesc, Miercurea Ciuc)
<i>Conservatism etno-cultural</i>		tătari (Cobadin), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), căldărari (Brateiu)
<i>Bilingvism și hibridizare dialectală</i>	lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), secu (Corund), sași (Heltau, Michelsberg), căldărari (Brateiu), turci (Bașpunar, Cobadin), tătari (Cobadin, Independența)	
<i>Persecuție politico-ideologică</i>	sași (Michelsberg, Heltau), căldărari (Brateiu)	
<i>Persecuție religioasă</i>	lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)	
<i>Alogenie etnică/nomadism, migrație, colonizare</i>	căldărari (Brateiu), sași (Michelsberg), rudari (Băbeni), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi), secu (Corund)	
<i>Marginalizare etno-rezidențială</i>	căldărari (Brateiu), rudari (Băbeni)	
<i>Exogamie</i>	rudari (Băbeni), lipoveni (Jurilovca)	
<i>Ocupații moderne</i>	turci (Cobadin), tătari (Independența), secu (Corund), sași (Michelsberg)	
<i>Schimburi interetnice</i>	Căldărari (Brateiu) ↔ sași	turci ↔ români, tătari, aromâni (Bașpunar), turci ↔ români, țigani turci (Cobadin), sași (Michelsberg) ↔ români, germani, austrieci,

		tătari (Independența) ↔ români (Independența)
<i>Revitalizare etno-tradițională</i>		turci (Bașpunar), tătari (Cobadin), lipoveni (Jurilovca, Sarichioi)
<i>Abandon etno-tradițional</i>	sași (Michelsberg, Heltau)	
<i>Alteritate culturală inter-etnică</i>	turci (Bașpunar) ≠ tătari, lipoveni ≠ români (Jurilovca), lipoveni ≠ români (Sarichioi), rudari (Băbeni) ≠ ursari, secui (Corund) ≠ români (Margeana, Horezu)	
<i>Aculturație</i>	Lipoveni (Sarichioi) < români	tătari (Cobadin) ≡ turci, tătari (Independența) ≡ turci ≡ moldoveni, turci (Cobadin) ≡ aromâni, lipoveni (Jurilovca) < ucraineni, secui (Corund) > sași (Michelsberg), secui (Corund) ≡ români, secui (Corund) < maghiari (Ungaria, sași (Michelsberg) > români (Alțâna), sași (Heltau) ≠ români (Mărginimea Sibiului)

Într-o retrospecție a frecvenței acestor trăsături etnografice, constatăm mai întâi o corespondență între narativitate și arta populară sub raportul *limbii materne, tradițiilor despre originea etnică, valorificării ambientului natural, organizării comunitare tradiționale, atașamentelor etno-religioase, religiei populare și alterității culturale intra-etnice*. În al doilea rând, mai multe tipare culturale sunt consemnate doar ca expresie orală a etnicității, și anume *etnonimia teritorială, etnonimia religioasă, etnonimia profesională, tradițiile despre originea locală, omogenitatea etno-teritorială, organizarea comunitară tradițională, endogamia, atașamentele etno-religioase, alteritatea culturală intra-etnică, bilingvismul și hibridizarea dialectală, persecuția religioasă, persecuția politico-ideologică, alogenia etnică (nomadismul, migrația, colonizarea), marginalizarea etno-rezidențială, exogamia, ocupațiile moderne, schimburile interetnice, abandonul etno-tradițional, alteritatea culturală inter-*

etică și aculturația. În sfârșit, este vorba în sinteza noastră grafică de „proprietăți” strict meșteșugărești ale apartenenței etno-culturale: *tradițiile tehnice, organizarea etno-[parental] profesională, organizarea comunitară tradițională, ocupațiile tradiționale, atașamentele etno-religioase, vestimentația tradițională, cultura materială a etnicității, etno-muzica și coregrafia, conservatismul etno-cultural, revitalizarea etno-tradițională, schimburile interetnice, aculturația*. Încadrarea anumitor caracteristici (*organizarea comunitară tradițională, atașamentele etno-religioase, schimburile interetnice, aculturația*) variază în funcție de reprezentativitatea etnografică a grupurilor discutate în unul sau altul din cele două registre tematice generale sau în ambele.

Cu privire la corespondența dintre oralitate și artizanat, cele mai multe recurențe apar în cazul secuilor din Corund (*limba maternă, tradițiile despre originea etnică, valorificarea ambientului natural, atașa-*

mentele etno-religioase, religia populare și alteritatea culturală intra-etnică), în cel al căldărării din Brateiu (*limba maternă, organizarea comunitară tradițională, alteritatea culturală intra-etnică*) și în cel al sașilor din Michelsberg (*limba maternă, organizarea comunitară tradițională, atașamentele etno-religioase*); între aceste comunități învecinate în arealul etnografic al Transilvaniei sud-estice, există concordanțe de folosire a limbii materne proprii, precum și în atașamentele religioase și alteritatea intra-etnică (secuiei și sașii), și în organizarea comunitară și atașamentele religioase (căldărării și sașii). Alte situații de adecvare a expresivității vernaculare cu reprezentarea meșteșugărească a etnicității sunt documentate la lipovenii din Jurilovca și Sarichioi (*limba maternă și valorificarea ambientului natural*), precum și la tătarii și turcii dobrogeni (*limba maternă*).

Sub raport narativ, cele mai multe afinități interetnice unesc pe sașii din Heltau și Michelsberg (*alteritate culturală intra-etnică, bilingvism și hibridizare dialectală, persecuție politico-ideologică, abandon etno-tradițional*) și pe lipovenii din Jurilovca și Sarichioi (*alteritate culturală intra-etnică, bilingvism și hibridizare dialectală, persecuție religioasă, alogenie etnică*). Alte similitudini culturale în *etnonimia religioasă, atașamentele etno-religioase și bilingvismul și hibridizarea dialectală* există între tătarii din Cobadin și cei din Independența, și între turcii din Bașpunar și cei din Cobadin (*etnonimie religioasă, atașamente etno-religioase, bilingvism și hibridizare dialectală*) și între căldărării din Brateiu și rudarii din Băbeni (*etnonimie profesională, alogenie etnică, marginalizare etno-rezidențială*). Într-un cadru de proximitate regională, sașii din Heltau și Michelsberg (județul Sibiu) și secuiei din Corund (județul Harghita) converg în termeni de *etnonimie teritorială și eponimie, bilingvism și hibridizare dialectală, alogenie etnică și ocupații moderne*.

În planul meșteșugăresc, lipovenii din Jurilovca și Sarichioi împărtășesc trăsături referitoare la *tradițiile tehnice, organizarea etno-[parental] profesională, ocupațiile tradiționale, cultura materială a etnicității, etno-muzica și coregrafia, conservatismul etno-cultural și revitalizarea etno-tradițională*. Caracteristici comune sunt înregistrate și între sașii din Heltau și din Michelsberg (*tradiții tehnice, ocupații tradiționale, cultura materială a etnicității, aculturație*), între turcii din Bașpunar și din Cobadin (*organizare etno-[parental] profesională, ocupații tradiționale, cultura materială a etnicității, schimburi interetnice*) și între căldărării din Brateiu și rudarii din Băbeni (*organizare etno-[parental] profesională, ocupații tradiționale, cultura materială a etnicității*). Convițuirea regională este relevantă pentru asemănările (privind *tradițiile tehnice, organizarea etno-[parental] profesională, ocupațiile tradiționale și cultura materială*) dintre sașii (Heltau și Michelsberg) și căldărării (Brateiu) din Mărginimea Sibiului, precum și dintre aceștia și secuiei (Corund) din Szekelyfold.

Concluzii

Discuția de față asupra înțelegerii etnicității ca raport variabil între narativitate și arta populară conturează trei direcții interpretative privind problematica apartenenței culturale. Mai întâi, avem în vedere cazurile identificabile de *intra-etnicitate*, la nivelul lipovenilor din Jurilovca și Sarichioi (atât prin corespondența dintre oralitate și artizanat, cât și distinct în planurile narativ și meșteșugăresc), sașilor din Heltau și Michelsberg (narativitate, meșteșuguri), turcilor din Bașpunar și Cobadin (narativitate, meșteșuguri) și tătariilor din Cobadin și Independența (narativitate).

În continuare, este vorba de stabilirea unor „compatibilități” sau „congruențe”

interetnice, fapt probat în cadrul regional și transregional. Astfel, am reperat un „areal etnografic sud-est transilvănean”, cu aportul căldărarilor, sașilor și secuilor, în temeiul concordanțelor dintre oralitate și artizanat, precum și în plan meșteșugăresc. O situație similară intervine în spațiul do-

brogian, cu referire la turci și tătari (în planul narativ al unei religiozități împărtășite de ambele grupuri amintite). Cât despre interetnicitatea transregională, aceasta este reprezentată (deopotrivă în planul narativ și în cel meșteșugăresc) de similitudinile dintre căldărari și rudari.

Notă

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758/ „This paper is suportred by the Sectorial

Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number SOP HRD/89/1.5/S/59758”. Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

Bibliografie

- Bara, M. (2006) Relații interetnice dintre creștinii ortodocși și musulmani în Dobrogea. Studiu de caz: Medgidia și Cobadin. *Philologica Jassyensia*, II, 1, 93-104.
- Bănățeanu, T. (1969) *Arta populară din nordul Transilvaniei*. București: Casa Creației Populare a Județului Maramureș.
- Bârcă, A. (1971) Repertoriul ornamental și valoarea artistică a maramureșului de Muscel. *Studii și Cercetări*, București: Muzeul Satului, 193-212.
- Butură, V. (1978) *Etnografia poporului român. Cultura materială*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Chirițoiu, A., Nicolăescu, M., Novac, S. și Popa, M. (2009) Etnicitate și turism cultural în satul Bașpunar, în B. Iancu (ed.), *Dobrogea. Identități și crize*, Colecția *Societatea Reală* (5), București: Paideea, 94-125.
- Constantin, M. (2007) Authorship, representation, and style in the folk art of the 2000s Romania, *New Europe College. GE-NEC Program 2004-2007*, 555-598.
- Constantin, M. (2011) Pentru un continuum conceptual în vocabularul antropologic al variabilității etno-culturale din România. *Sociologie Românească*, IX, 2, 51-64.
- Constantin, M. (2012) Interpretarea comparativă a etnicității rurale, urbane și regionale din România. *Revista Română de Sociologie*, XXIII, 1-2, 89-114.
- Dorondel, Șt. (2007) Ethnicity, state and access to natural resources in the southeastern Europe. The Rudari case, în S. Șerban (ed.), *Transborder identities. The Romanian-speaking population in Bulgaria*, București: Paideea, 215-239.
- Erolova, Y. (2010) Cultura materială și identitatea țigănilor din Dobrogea, în S. Șerban (ed.), *Teme în antropologia socială din Europa de sud-est*, București: Paideea, 333-358.
- Fochi, A. (1964) *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*. București: Academiei.
- Formagi, H. (1975) Port, găteala capului, podoabe, în T. Bănățeanu (coord.), *Arta populară bucovineană*, Centrul de Îndrumare a Creației Populare și a Mișcării Artistice de Masă a Județului Suceava, 271-350.
- Geană, Gh. (1987) Testări paremiologice în trei sate din Vrancea. *Viitorul social*, an LXXX (5), 442-451.
- Hasdeu, I. (2004) Kaj Marfa. Comerțul cu aluminiu și degradarea condiției femeii la

- romii căldărari, în L. Chelcea și O. Mateescu (ed.), *Economia informală în România: piețe, practici sociale și transformări ale statului după 1989*, Colecția de antropologie (4), București: Paideea, 289-314.
- Horșia, O. și Petrescu, P. (1972) *Meșteșuguri artistice în România*, Uniunea Centrală a Cooperativelor Meșteșugărești, București.
- Pauncev, M. (1975) Creații artistice în lemn, în T. Bănățeanu (coord.), *Arta populară bucovineană*, Centrul de Îndrumare a Creației Populare și a Mișcării Artistice de Masă a Județului Suceava, 197-253.
- Schiltz, A. (2003) Vecinătățile de femei din Sighișoara. Discurs și practici, în V. Mihăilescu (coord.), *Vecini și Vecinătăți în Transilvania*, Ediția a II-a, București: Paideea, 53-68.
- Sedler, I. (2005) Istoria landlerilor din Transilvania. Identitate de grup în oglinda comportamentului vestimentar. Secolul al XVIII-lea-secolul al XX-lea: partea a II-a. *Studii și Comunicări de Etnologie*, XIX, 2005, 181-200.
- Stahl, P. H. (1969), *Meșterii țărani români și creațiile lor de artă*, București: Enciclopedică.
- Stoica G. și Petrescu, P. (1997) *Dicționar de artă populară*, București: Enciclopedică.
- Șerban, S. (2000) Zăbala, a village from Transylvania. Its kinship structures. *Etudes et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, 22, 35-49.
- Șerban, Ș. și Dorondel, Șt. (1999-2000) The oral history of an interethnic and interconfessional village. The migrations legends. *Revue des Études Sud-Est Européennes*, tomes XXXVII (1-2) - XXXVIII (1-2), 191-205.
- Titov, I. (2009) Rolul comunicării în relația populație majoritară – populație minoritară. Studiu de caz: relația dintre români și rușii lipoveni din Mahmudia, în A. Majuru (ed.), *Conferința națională de antropologie urbană*, ediția I, Roman, 23-25 septembrie 2009, București: Papyrus Media, 306-318.
- Töhötöm, Sz. Á. (2004) Patroni vechi, patroni noi: maghiari și țigani din perspectiva economiei informale, în L. Chelcea și O. Mateescu (ed.), *Economia informală în România: piețe, practici sociale și transformări ale statului după 1989*, Colecția de antropologie (4), București: Paideea, 315-341.
- Vlăduțiu, I. (1981) *Creatori populari din România*. București: Sport-Turism.

Primit la redacție: martie, 2012